

NÄRINGSLIVET OCH FRIHETEN

Av direktör GUSTAF SÖDERLUND, Stockholm

NÄR man i våra dagar talar om friheten inom samhälle och näringsliv, så är det ingalunda någon absolut frihet man åsyftar. Individens obegränsade och fullkomliga frihet är oförenlig redan med sammanlevnad inom familjen. Den fortgående samhällsbildningen lägger än flera band på det fria handlandet, först i form av seder, bruk och traditioner, ofta religiöst förankrade och alltid av någon slags makthavare försvarade, sedermera lagfästa och försedda med sanktioner, som överheten handhar. Frihetens begränsning och tuktan i takt med den materiella odlingens landvinningar, kommunikationernas utveckling, livsföringens berikande och tankens vidgade möjligheter är en väsentlig kulturuppgift, den må sedan omhänderhavas i den ena eller andra formen. Hur denna uppgift löses är i stort sett avgörande för ett folks utveckling och öden, och det är därför inte underligt, att diskussionen är livlig och striden mången gång hård omkring problemet angående friheten och dess begränsning.

Att friheten för varje individ och varje folk har ett bestämt egenvärde tarvar ingen förklaring. Värdesättningen är visserligen olika både mellan individer och mellan folk, men ingen kan undgå att betrakta ingrepp i sin frihet som olägliga och ovälkomna ting. Ingreppen kunna vara sådana, att man snart sagt till varje pris söker undkomma dem; eller de kunna vara så avpassade och modererade, att man i insikt om deras nödvändighet finner sig till rätta med dem. I senare fallet har uppgiften lösts i överensstämmelse med vad som plägar kallas folkets rättsmedvetande, och lösningen är därmed på riktigt sätt förankrad; i förra fallet har en hänsynslös statsmakt gått för långt i sina förbud eller påbud och får söka upprätthålla dem med våldsamma medel, sådana som på flera håll praktiseras i våra dagar.

Man plägar tala om frihetsälskande folk och menar därmed, både att den individuella friheten inom landet sättes högt och att nationens politiska självständighet betraktas som en oförytterlig

tillgång, vilken måste försvaras med alla medel. Det är icke de slöa och likgiltiga, de okunniga och odugliga individerna eller folken, som förmå sig till en dylik hög värdesättning av friheten. Det är tvärtom de företagsamma och livsdugliga, de kunniga och modiga, som blivit frihetens förkämpar. Till dessa framåtskridandets pionjärer sluta sig visserligen också sådana frihetsdyrkare, som påminna om arméernas äventyrare, den tygellösa handlingens fribytare. Men några drönare och döddansare äro inte heller de. Adelsmärket vinna de blott icke, ty det tillhör allenast dem, som med frihetsbegreppet förbinda hänsyn, disciplin och lagbundenhet.

Ty all frihet kan naturligtvis missbrukas av dem, som ha styrkan och makten men sakna besinningen och hänsynen till andra. Inom sammanlevnadens alla områden betyder friheten för *mig* en potentiell begränsning av friheten för den, som är svagare än jag. Gränsen mellan hans frihetsområde och mitt kan *jag* bestämma. Men det kommer i längden an på detta mitt avgörande, huruvida jag får behålla friheten eller icke. De vinster, som tillfälligtvis inkasseras genom maktmissbruk, äro icke av bestående värde; de låta sig icke länge förnyas, vare sig detta hindras genom växande motstånd från de förtryckta eller genom att friheten som sådan går förlorad. Frihetens rätta bruk är med andra ord ett viktigt spörsmål i dagens mångfaldiga avgöranden. Handlingsnormer av tvingande och otvetydig beskaffenhet — på samma gång angivande gränsen för de enskildas fria beslut — kunna aldrig täcka hela fältet av mänsklig aktivitet. Även i det mest statsdirigerade och tvångsstyrda samhällsliv finns det områden, dit regleringarna icke nått eller där de icke äro uttömmande.

De frågor, som ligga bakom alla diskussioner om frihet och tvång för medlemmarna av ett samhälle, kunna formuleras ungefär sålunda: »Bör friheten principiellt ha företräde framför tvånget? Efter vilka grunder och på vad sätt bör friheten avgränsas genom statliga ingripanden?»

Jag skall i detta sammanhang närma mig dessa frågor endast så vitt angår näringslivet. Redan för en sådan uppgift är det nödvändigt att begränsa sig till vissa viktigare synpunkter. Frågan är, om det kan uppställas några generella normer för hithörande samhällsfrågors lösning.

Den första av de nyss formulerade frågorna — bör friheten principiellt ha företräde framför tvånget? — skulle måhända utan

vidare kunna besvaras jakande, för så vitt vi över huvud taget vilja räkna oss som ett frihetsälskande folk. Ty det betyder ju, att friheten tillmätes ett egenvärde, medan tvånget närmast är förhatligt. Emellertid bör man dröja något utförligare vid denna fråga, som får sin rätta belysning först genom att föra diskussionen djupare och närma resonemanget till den andra och mera praktiska frågan om grunder och gränser för näringslivets frihet.

Friheten har icke blott ett värde för den enskilde, som äger begagna den i sin verksamhet till främjande av egna intressen, utan är också den bästa form för ett folks fostran och utveckling till högre kultur och effektivare produktion. Det sista påståendet skall säkerligen icke utan vidare godtagas överallt. Man skall göra gällande, att friheten i alltför stor utsträckning innebär, att den starkare förtrycker den svagare. Man skall ock kunna hänvisa till vår egen och andras mycket omfattande lagstiftning till skydd för konsumenter, arbetare och andra, som dessförutan icke skulle äga ett rimligt mått av trygghet. Och varje sådan lagstiftning är en motsvarande begränsning av andras frihet, ett tvång på dem. Härtill vill jag då blott invända, att det vore lyckligare, vore ett tecken på högre kultur och inre styrka, om den nödvändiga tryggheten kunde beredas utan statligt tvång. Om tanken, att så skulle kunna ske, betecknas som verklighetsfrämmande, må det tillåtas mig framhålla, att å andra sidan ett statligt förmynderskap över enskilda och deras intressen på område efter område gör det alltmer tveksamt, hur mycket ett sådant folk skall kunna åstadkomma så att säga av sig självt, i frihet, utan bistånd av politisk makt och utan statlig dirigering. Jag vet personer, som antagligen icke alls reagera för denna synpunkt. Men det är icke likgiltigt, huruvida erforderliga anordningar och regler åvägbringas av politikerna och stöpas i byråkratiska former i stället för att skapas av de personer själva, vilkas intressen det gäller och som i praktiken bli beroende av regleringarna. Politikerna må vara aldrig så nära förbundna med vederbörande intressegrupper och betrakta sig som deras representanter, angelägenheterna i fråga äro dock icke närmast deras utan endast vissa deras valmäns och i övrigt helt andras. Intressebärarna avkopplas från en uppgift, som det är deras plikt att själva komma till rätta med, och detta även där de sammanslutit sig i fackliga organisationer för handhavande av just sådana frågor. De praktiska, arbetstekniska och affärsmässiga synpunkter, som i diskussionen mellan vederbörande parter icke kunna undgå att beaktas, och den

smidighet, som en effektiv produktionsorganisation kräver och som produktionens egna män bäst förstå, komma alltid mer eller mindre bort i de politiska avgörandena. Det är i dessa avgöranden icke så mycket fråga om att finna ut det praktiskt lämpligaste och riktigaste utan fastmer det mest givande ur partisynpunkt. Ju mer produktionens folk överlåter sina angelägenheter åt politikerna, desto mer komma de själva ifrån sina fackliga uppgifter, desto mer bundet och byråkratiskt bli frågorna reglerade och desto större blir faran för att utvecklingen i det hela kommer att följa tvångets väg i stället för frihetens.

Det skall trots detta icke från min sida förnekas, att nödvändiga regleringar i många fall icke kunna åstadkommas annat än genom statligt tvång. Det existerar på många områden inga organisatoriska förutsättningar för frågornas reglering genom fria överenskommelser eller enskilt handlande. Vad jag emellertid med det förda resonemanget velat framhålla, det är att så snart det finns någon möjlighet att åstadkomma tillfredsställande förhållanden på frivillighetens väg bör detta principiellt ha företräde framför tvånget. Folkets fostran genom fritt och självansvarigt handlande som enskilda individer och i egna, fria yrkesorganisationer är för en rik och lycklig utveckling långt värdefullare än att de politiska partierna få sträcka sina giriga händer ut över det, som människorna göra och tänka göra i sin dagliga gärning. På lång sikt är det därför ofta bättre att vänta med en reglering, till dess den kan genomföras i frihet, än att driva fram den på politisk väg som en statlig tvångsreglering.

När jag på detta sätt för näringslivets del sätter friheten före tvånget, så uttrycker jag därmed också den åsikten, att produktionen blir mångsidigare, effektivare och starkare, om den får åtnjuta största möjliga frihet. Varje hämmande band, varje hinderande reglering, varje ny byråkratisk föreskrift eller fordran är en broms på utvecklingen mot ökad produktion och höjd levnadsstandard. Vilket icke hindrar, att fall kunna förekomma, där statens ingripande även i tvångets form kan leda till en produktionsförbättring, som det fria näringslivet icke varit mäktigt. Särskilt framträder behovet av statliga ingripanden eller statlig medverkan vid de anpassningar, som starka konjunkturörorelser nödvändiggöra och som det enskilda näringslivet ensamt inte mäktar åstadkomma under samtidigt upprätthållande av den största möjliga produktion. När detta hjälpbehov konstateras, må dock icke förbises, att det enskilda näringslivets förutsättningar för en fullt

effektiv produktion ofta dessförinnan störts av hotande eller inträffade statliga och andra åtgöranden. Jag har icke anledning tro, att sådana störningar medvetet ingått i någon infernalisk politik för att komma enskild företagsamhet till livs. Men det är beklämmande att nu i den politiska färgning av efterkrigsproblemen, varmed socialdemokraterna äro sysselsatta, på mest tongivande håll finna uttryck för en mentalitet, som räknar med metoder av dylikt slag i kampen för socialisering.

Över huvud har den politiska diskussionen av efterkrigsproblemen fått något av desperation över sig i samband med uppställandet av den s. k. fulla sysselsättnings princip. Att all arbetskraft kunnat sysselsättas under kriget har sin grund i *dels* militärinkallelserna, *dels* försvarsanstalternas fantastiska varuefterfrågan, *dels* ersättningsproduktionens omfattande behov av arbetskraft. När efter kriget de sålunda skapade arbetstillfällena bortfalla utan att ersättas av en från annat håll kommande efterfrågan, avser man att låta staten träda till icke allenast genom att sätta igång offentliga arbeten av olika slag och på annat sätt supplera den bristande enskilda efterfrågan utan även genom att samordna de olika formerna av ekonomisk verksamhet under samhällets ledning och i samhällets ägo överföra naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder. Krigstidens regleringar och tvångsmässiga anordningar kunna vid en sådan politik icke försvinna utan få i stället utbyggas. Hävdandet av statens rätt och plikt att under alla förhållanden ovanifrån och med tvång söka hålla kvar en god konjunktur och trygga full sysselsättning ger frihetskravet ringa rum, långt mindre något företräde. Farhågorna för att den auktoritära statens tvångsmedel skola ersätta de demokratiska samhällsformerna viftas bort med hänvisning i sista hand till att det är den politiska majoriteten som bestämmer och att detta tillgodoser kravet på demokrati. Vad som därefter återstår av frihet för dem, som i ena eller andra egenskapen deltaga i den produktiva verksamheten, är i princip inte mer än det nationalsocialistiska Tyskland medgivit.

På tal om ett överförande av industriföretag och andra produktionsmedel i statens ägo skall det säkert från socialiseringsvännerna göras gällande, att den statliga äganderätten i stället för den enskilda icke har att göra med frågan om frihet och tvång inom näringslivet. I viss mån kan detta vara rätt, såvitt angår enstaka företag, vilka drivas parallellt med privata sådana. Ett

dylikt förhållande brukar emellertid icke så länge av staten tolereras, utan övertagandet kommer till sist att avse hela näringsgrenen. Statens strävan till ensamrätt (monopol) inom denna är omisskännlig. Redan privata monopol äro ägnade att minska friheten för konkurrenter och potentiella sådana, och statsmonopolet har härutöver statens maktmedel till sitt förfogande. Ju längre statens äganderätt till produktionsföretag sträcker sig, desto tyngre faller dess hand över fri företagsamhet och konkurrens. Frihetens begränsning och tvångets utbredning behöver emellertid icke komma på denna väg, sedan diskussionen övergått till att gälla statlig tvångsreglering av produktionsområden, även om de falla helt utanför statens äganderätt.

Då jag härefter övergår till frågan, efter vilka grunder och på vad sätt friheten bör avgränsas genom statliga ingripanden, gör jag det mot bakgrunden av den uppfattning, jag i det föregående sökt motivera, nämligen att friheten principiellt bör givas ett företräde framför tvånget.¹

En sådan uppfattning leder omedelbart till den grundsatsen, att friheten bör inskränkas allenast till förmån för intressen av sådan betydelse, att frihetskravet utan tvekan bör vika. Detta betyder, att stor försiktighet och återhållsamhet bör iakttagas vid införande av tvångsregleringar på näringslivets område. Och det betyder ett klart avvisande av sådana regleringar endast för regleringens egen skull. Staten bör närma sig näringslivet och dess problem icke som en erövrare, vilken vill utsträcka sin makt, utan som en hjälpare, vilken ställer till förfogande sina tjänster, där de göra uppenbar nytta för produktionens effektivisering. Sådan hjälp bör kunna vara till fördel för dem, som delta i denna produktion och därav hämta sin utkomst, men skall under alla förhållanden främst taga sikte på att gagna samhället i dess helhet.

En statlig näringspolitik av detta slag behöver som regel icke ta tvånget i sin tjänst. Handelspolitiken är i största utsträckning exempel härpå. Intresseemottagningar och bristande facklig-organisatorisk utrustning kunna ge staten uppgifter av medlande och samordnande natur. Utbildning, skolning och arbetsförmedling,

¹ I det efterföljande har jag huvudsakligast tagit sikte på industriens problem. En diskussion om jordbruksregleringen ur frihetssynpunkt vore även på sin plats men skulle föra för långt; jag vill dock betona att jordbruksregleringen uppbyggts så, att den i mycket liten grad inskränkt lantmannens tidigare oberoende.

högre undervisning, forskning och provning, ekonomiskt stöd och annan uppmuntran åt nya företag m. fl. åtgärder höra alla till denna tvångsfria och gagnande näringspolitik.

Intresset av den mänskliga produktionsfaktorns bevarande från olycksfall och hälsorisker betecknar det första och största regleringsområdet, där statligt tvång ansetts böra tillgripas. Till sin natur äro visserligen icke dessa åtgärder sådana, att de med nödvändighet behövt åvägabringas i lagstiftningens form. Men med tanke på organisationsväsendets utvecklade tillstånd vid den tid, då skyddslagstiftningen började införas, är det helt naturligt att man valt denna väg. Eljest hade sannolikt dessa viktiga frågor alltför länge kommit att försummas. Starka intressen äro knutna till regleringar av dessa slag, främst från de anställdas sida; lagstiftningen förändras oupphörligt i riktning mot ökat skydd; lagens föreskrifter kompletteras ofta genom kollektivavtal eller eljest på föranstaltande av parterna själva. Band och bördor läggas på företagen, men det hela avser en vital uppgift för näringslivet och de personer, som därinom fullgöra sin gärning. Olika åsikter råda förvisso om detaljer; i den principiella frågan om frihetens avgränsning för hithörande syften kan blott en mening finnas. En allmän grundsats för frågornas behandling borde dock vara, att endast principer och huvudsakliga regleringar omfattades av lagstiftningen och att mängden av detaljfrågor allt efter förhållandena inom olika yrken och företag finge lösas mera smidigt av parterna själva.

Icke blott när det gäller de inom produktionen sysselsatta utan även i förhållande till andra, vilkas välfärd och hälsa äro starkt beroende av det sätt, varpå näringslivet fullgör sina uppgifter, har lagstiftningen påbjudit allehanda åtgärder och försiktighetsmått från företagets sida, respektive meddelat förbud för skadligt eller farligt handlande. Livsmedelsområdet är bemängt med föreskrifter av detta slag till skydd för konsumenterna. Explosiva och eljest farliga varor beteckna ett annat fält för långtgående skyddsregleringar. Statens rätt och plikt att sörja för erforderliga bestämmelser i hithörande ämnen torde på intet håll förnekas. Frågorna lämpa sig i allmänhet icke för reglering i annan ordning. Men även här möta många motsättningar i fråga om detaljer, och näringslivet värjer sig naturligen mot ingripanden, som bli alltför hinderliga och betungande.

I de större tätbebyggda samhällena tvingar den intensivare samlevnaden och grannelagsförhållandet till stramare bestämmel-

ser även för näringsverksamheten än ute på landsbygden. Inte heller i detta avseende är det möjligt att nå resultat utan statens och samhällets rättsliga ingripanden. Stadsbyggnadsbestämmelser, brandstadga, hälsovårdsstadga och ordningsstadga äro exempel på samhälleliga regleringar av detta slag. De skapa tillhopa den allmänna ram, varinom näringsverksamhet i dylika samhällen har att röra sig. Friheten att handla och disponera kan bli alltför ringa för vissa yrken eller företag, och de hindras därigenom att verka inom samhället i fråga. Häri få de naturligen finna sig, om samhällets intressen så fordra; de ha ju andra platser till sitt förfogande, om ock icke alltid lika lämpliga. Den fordran bör dock ställas på nya ingripanden av detta slag, att de ta tillbörlig hänsyn till redan existerande företag.

Hur i förekommande fall gränsen mellan frihet och tvång bör uppdragas, när det gäller regleringar till skydd för välfärd, hälsa, ordning och andra viktiga intressen, låter sig icke generellt avgöra. Den praktiska avvägningen mellan frihetsintresset och skyddsintresset blir beroende av den värdesättning, som staten och dess organ i sista hand stanna för. Varje åtgärd har givetvis sina konsekvenser icke blott för den enskilde utan även för det allmänna; man får söka att beräkna dem och bedöma dem. Ett berättigat krav — som också i vårt land plägar tillmötesgås — är att icke blott det skyddssökande intressets representanter utan även de, vilkas frihet är avsedd att beskäras, skola få tillfälle att inverka på utredningen och på bedömningen av skäl för och emot i dylika frågor.

Ur näringslivets synpunkt är det främst friheten att disponera och handla inom företagen med avseende å deras drift och skötsel i övrigt, som intresserar. Denna frihet är en viktig förutsättning för effektivitet och utvecklingsförmåga. Att handlingsfriheten kan få tåla inskränkningar till förmån för än viktigare intressen är i det föregående exemplifierat. Men utöver dylika ingripanden drabbas näringslivet i stor omfattning av tyngande ekonomiska förpliktelser, vilka också minska rörelsefriheten. Statliga regleringar verka ofta i båda dessa hänseenden, vissa dock mera deciderat som kostnadsfördyrande. Hit höra framför allt de försäkringsförpliktelser och andra direkta utgifter, som lagstiftningen ålagt näringsföretagen till förmån för de anställda eller eljest. Det gäller om dessa vad som sagts om den näringspolitiska skyddslagstiftningen i övrigt, nämligen att i sista hand en avvägning blir nödvändig mellan de motstridiga intressena. Att principiellt

avvisa förpliktelser av detta slag låter sig ej göra, men det är å andra sidan synnerligen angeläget att icke gå för långt och att, där något måste göras, verkställa avvägningen med omsorg och ansvar. Till sin natur äro de flesta dylika utgifter att jämställa med andra kostnader för arbetskraften, såsom löner, pensionsavgifter m. m. Gränsen mellan vad som pålägges företagen genom lagstiftning (ex. försäkringsförpliktelser) och genom avtal (ex. löner, pensionsavgifter, sjukkassebidrag) kan näppeligen sägas vara rationellt uppdragen. Man borde icke utvidga systemet att genom statliga ingripanden tillförsäkra personalen förmåner av ekonomisk natur utan låta dem, lika väl som lönerna, vara föremål för fria avtal mellan parterna.

I detta sammanhang bör beskattningen av näringslivet också nämnas som en åtgärd av ekonomiskt tyngande beskaffenhet. Det är givet, att den begränsar företagarens frihet att disponera över produktionsresultatet. Den drabbar dock i allmänhet ej, såsom de obligatoriska försäkringskostnaderna och liknande förpliktelser, företagen över lag utan endast om de gått med vinst. Likväl är den slutliga avvägningen även här en ansvarsfull uppgift, som kräver stor förståelse för näringslivets betingelser. Det kan icke betvivlas, att en alltför hård eller eljest olämplig beskattning verkar hämmande eller rent av kvävande på ett näringsliv, som under andra förhållanden skulle kunna växa sig starkt och rikt.

På alla de nu exemplifierade vägarna och ytterligare andra kan näringslivets frihet av statsmakten beskäras. Det skulle inte vara något att erinra mot att så skedde, om det stannade vid vad som vore nödvändigt med hänsyn till andra och viktigare intressen. Statens ingripanden av detta slag äro emellertid mången gång partipolitiskt betingade och avsedda att gynna sådana intressenter, som äro värdefulla tillgångar vid valen. Det kan då icke heller bli så mycket bevänt med statens objektivitet vid avvägningen mellan olika intressen. Därtill kommer, att politikerna och den statliga administrationens folk i allmänhet icke äga förutsättningar att rätt bedöma näringslivets alla villkor och möjligheter. De som själva verka i produktionens tjänst, vare sig som anställda eller som företagare, äro säkerligen mera kapabla att härutinnan träffa det rätta. Då man nu kommit därhän, att starka organisationer tillvarataga dessas gruppintressen, borde det vara en regel, som icke finge brytas, att staten avhölle sig från att med sin tvångsmakt ingripa för att gagna den enes eller den andres ekonomiska intressen.

Om en näringsidkare från slutet av 1800-talet plötsligt skulle finna sig ställd i en nutida företagares villkor med alla de begränsande och betungande föreskrifter, som denne har att dragas med, skulle han sannolikt känna sig ytterst förvirrad. En företagares läge ter sig nu helt annorlunda och mycket mindre fritt än vid sekelskiftet. När vi i våra dagar tala om näringslivet och friheten, ha vi att utgå från en situation, där många begränsningar av friheten blivit till alldagliga och tolerabla fakta. Näringslivet har arbetat sig framåt, blivit mera effektivt och i stort sett kunnat bära de många bördorna. Men med en viss oro frågar man sig, icke blott vad mera kan befaras efter kända linjer utan framför allt vad framtiden kan bära i sitt sköte av nya och måhända revolutionerande former av statsingripanden.

Vad som då främst möter är det förut berörda, i den politiska debatten om efterkrigsproblemen uppställda kravet på en s. k. samordning av all ekonomisk verksamhet under samhällets ledning. Det är svårt att forma innehållet i detta krav. Frågorna ha ännu icke avancerat så långt, att de avsedda åtgärderna preciserats. Med hänsyn till det sammanhang, vari kravet nu uppkommit, och med tanke på de förberedande diskussioner om ett närmare samarbete mellan stat och näringsliv, som förekommo omedelbart före krigsutbrottet, torde emellertid resonemanget kunna antagas vara ungefär följande:

»Man kan befara, att efter kriget våra produktiva resurser, framför allt den tillgängliga arbetskraften, icke utan vidare blir fullt sysselsatt. Då vi under kriget kunnat producera allt vad vår kapacitet är mäktig, måste detta vara möjligt även under fred. Det får helt enkelt inte förekomma, att arbetslöshet uppstår och levnadsstandarden blir lägre än den behövde vara. Till den ändan måste staten ingripa med alla medel. I första hand får staten svara för att investeringen i bostäder fortskrider så långt de tekniska möjligheterna förslå. Vidare får staten fylla ut en bristande efterfrågan genom att sätta igång arbeten av reservkaraktär, vore det så i hittills alldeles okänd omfattning. Skulle detta icke räcka till för att suga upp den tillgängliga arbetskraften, får staten icke dra sig för att bygga upp eller övertaga och driva företag av vanlig industrityp för framställning av allehanda varor. Eller ock får staten genom någon form av ekonomisk samverkan, eventuellt genom tvingande regleringsåtgärder, förmå enskilda företag att upprätthålla verksamheten i erforderlig omfattning. Härvid kan ifrågakomma att verkställa inköp för statens räkning, att stimu-

lera en vikande efterfrågan genom köpkraftstilldelning, prisrabatter eller andra metoder, att ekonomiskt stödja företag, som endast på det sättet kunna upprätthålla sin tillverkning och avyttra sin produktion, eller att förmå företag till produktion på lager i avbidan på avsättningsmöjligheter. Kravet på rationaliseringsåtgärder och driftens effektivisering skall beaktas i syfte att göra priserna så låga som möjligt och, samlat, få fram så mycket varor som möjligt.»

Jag skall icke uppehålla mig vid de mångahanda problem, som äro knutna till tanken på en subvention i stor skala — ty det skall det väl vara! — av konsumtionen. Jag endast nämner de finansiella och penningpolitiska konsekvenserna av en statlig budgetpolitik, som räknar med fortsatta miljardunderskott även i fredstid. I förevarande sammanhang intresserar närmast frågan, vilka följder det förda resonemanget kan ha med avseende på näringslivets frihet.

Om den erforderliga utfyllnaden av varuefterfrågan kommer från staten eller från enskilda, torde icke vara av någon egentlig betydelse för frågan om friheten inom näringslivet. Att staten köper varor på lager eller att staten sätter pengar i händerna på enskilda konsumenter, för att de skola köpa varor, förändrar icke direkt någonting i fråga om friheten för vare sig företagare eller anställda. Ej heller behöva ekonomiska stödåtgärder från statens sida i och för sig leda till större ofrihet för de subventionerade företagen än om sådant stöd lämnades från annat håll. Men när i ena eller andra formen tvång utövas mot företagen, blir friheten i motsvarande mån begränsad. Detta tvång kommer att rikta sig mot företagaren såsom ansvarig för produktion och sysselsättning men lämna de anställda tills vidare oberörda. Äläggandet att producera något, som eljest inte skulle komma till stånd, lär få förenas med skäliga regler för ersättning åt producenten, på samma sätt som fallet nu är enligt förfogandelagen. Vid sådant förhållande stannar tvånget vid redan kända gränser och torde icke kunna sägas fördärva produktionsviljan inom företaget. Men hur långt sträcker sig statens möjligheter att på detta sätt hålla uppe en tillverkning utöver vad konsumenterna efterfråga? Kommer icke rätt snart den stund, då även staten häpnar inför det oförnuftiga i att producera varor, som ingen vill ha? Förvisso. Staten kan då försöka få användning för varorna genom att låta konsumenterna köpa dem till lägre priser. Och detta får säkerligen ske inte bara med en vara utan med många, om man under

alla omständigheter skall hålla arbetslösheten borta. Till en början kanske man stelt fasthåller vid en varuproduktion, som motsvarar den tillgängliga kapaciteten inom företagen, och alltså fortsätter att producera detsamma som förut i ungefär samma kvantiteter. Men det skall snart visa sig, att detta är meningslöst. En omställning måste äga rum från produktion för krigets och beredskapens behov till fredens. Det blir i stor utsträckning andra varor som framställas. Ett järnbruk eller en mekanisk verkstad eller en cellulosafabrik kan emellertid ej tillverka vilka saker som helst, och det blir därför nödvändigt att låta en del — och kanske en stor del — av kapaciteten stå sysslolös men överföra arbetskraften till andra produktionsområden. Om nu intet produktionsområde är i stånd att utan vidare uppsuga denna arbetskraft, så måste den tvångsvis överföras dit, där staten anser att produktionen bör ökas. När jag här säger tvångsvis, så betyder det, att tvång måste komma till stånd, om man skall nå ett restlöst avskaffande av arbetslösheten. Nöjer man sig med mindre, så kan det givetvis stanna vid att de arbetslösa få välja mellan att motta arbetshänvisning eller att förbli arbetslösa.

Detta resonemang är fört endast för att antyda, på vilka vägar staten snart nog kommer över från en enkel utfyllnad av bortfallande varuefterfrågan till en medvten inriktning av investeringsverksamhet och produktion på tillverkningar, som man anser befolkningen böra efterfråga och som man kanske genom subventioner uppmuntrar den att köpa. Inriktningen kan ske på olika sätt och under utövande av större eller mindre tvång såväl mot företagare som mot anställda. En total lösning av sysselsättningsproblemet på dylika vägar måste, så vitt jag förstår, förutsätta, att konsumtion och produktion i mycket stor utsträckning dirigeras efter planer, som staten fastlägger. Och i så fall blir det betydligt trängre för friheten än det nu är. Hur mycket som därav blir kvar beror då knappast längre av några principiella gränser utan bestämmas av statsmakten efter dagssituationer. Därför är det ytterligt farligt att låta det gå därhän.

För den, som i mera sansad form uppställer kravet på största möjliga produktion och sysselsättning, ter det sig görligt att finna en smidigare lösning och bättre vårda friheten. Man kan förvisso räkna med att näringslivet självt skall på allt sätt söka sysselsätta sina arbetare och sina maskiner; man vet, att de anställda äro djupt intresserade av detta problem och därför äro beredda att lämna sin medverkan; man har olika möjligheter att bereda

sysselsättning, främst genom igångsättande av anläggnings-, byggnads- och andra liknande arbeten men därjämte genom att tillvarataga och stödja de naturliga förutsättningarna för produktionen inom olika branscher; och man får kanske nöja sig med att för någon tid lämna understöd i stället för arbete; på längre sikt får man sörja för omskolning och överflyttning till produktionsområden, som äro i behov av mer arbetskraft, o. s. v. Den anpassning av priser och kostnader, som sökandet efter ett nytt jämviktsläge kräver, får underlättas genom en klok pris- och valutapolitik, så långt detta är möjligt för ett land med så omfattande utrikeshandelsförbindelser som vårt. En samordning av dylika utvägar och ett rätt utnyttjande av möjligheterna utan onödigt inkräktande på friheten kräver ett nära samarbete mellan staten samt de närmast intresserade grupperna och deras organisationer. Jag vågar hoppas, att ett dylikt samarbete skall kunna komma till stånd och att luften där skall kunna rensas från demagogiska överdrifter.

Det är emellertid icke endast av politiska spekulationer och statliga maktsträvanden, som friheten inom näringslivet kan äventyras. Den moderna industrin, samfärdseln och numera även handeln uppvisar tydliga tendenser att följa utvecklingslinjer, vilka i varje fall icke kunna bli utan betydelse för frihetsfrågan. Frihetens fördelning mellan olika inom produktionen verksamma intressen har utan tvivel rönt inverkan av företagets utveckling till stora enheter och därav stimulerade sammanslutningsföreteelser bland arbetare och anställda. Koncentrationen har icke avstannat utan är tvärtom på många områden synnerligen aktuell. Den kan framträda i det kartellbundna samarbetets form eller genom att något företag på vanliga affärsvägar skapar en koncern, som inte bara dominerar utan småningom helt täcker en bransch. Målet är både att nedbringa kostnaderna och att stabilisera marknaden i fråga om priser, betalningsvillkor och avsättning. Det är inte friheten inom dessa kvarvarande företag eller karteller som jag tänker på, när jag säger att en dylik utveckling kan äventyra friheten. Det är i stället den fria konkurrensen som får sitta emellan. Och detta betyder minskade möjligheter för andra att låta sina krafter komma till användning för berikande av näringslivet inom branschen; det kan betyda motsatsen till ett förbilligande av varorna; och det innebär ökade risker för statliga ingripanden i kritiska situationer.

Men likväl är det omöjligt att förneka värdet av dylika sam-

manslutningar till näringslivets effektivisering, förutsatt att företagen i sin politik följa förnuftiga och försiktiga linjer. Det är som regel inte heller någon större fara, så länge den dominerande ställningen eller det tillfälliga monopolet saknar stöd av statliga maktmedel, ty så länge kan man alltid räkna med en potentiell konkurrens, som begränsar möjligheterna till missbruk. Värre är det, om kartellen är gundad på statligt tvång och i stånd att effektivt utestänga konkurrenter, vilka skulle vilja betjäna konsumtionen billigare och bättre. Det synes mig inte saknas risker för en utveckling i dylik riktning, om i en fallande konjunktur påfrestningarna på företagen bliva alltför stora och staten i sin strävan att bereda full sysselsättning är beredd att tillgripa snart sagt vilka utvägar som helst. Med en monopoliserad ställning följer visserligen ekonomisk trygghet men samtidigt en obestridlig rätt för staten att till förhindrande av maktmissbruk reglera företagens handlingsfrihet. Naturligtvis får även i dylika fall det mått av frihet förbehållas näringsidkarna, som är nödvändigt för att produktionsviljan icke skall försvinna, men den som fått sin makt av staten skall inte bli förvånad, om staten också vill bestämma gränserna för maktens utövning.

Tider av starka konjunkturförändringar äro på samma gång tider av stora påfrestningar på friheten i dess skilda former. Så har det varit nu under kriget och så kommer det att bli under omställningstiden därefter. Krigshushållningen har präglats av brist på både varor och arbetskraft; statsingripandena ha fått sin karaktär härav. I den mån brist kvarstår under en första övergångsfas efter kriget, kunna vi icke räkna med att bli befriade från de ransonerings- och andra regleringar, som bottna just i bristföreteelser. Men längre än nödvändigt finns det ingen anledning att behålla de band på konsumtion och produktion, som krigsförhållandena tvingat oss till. Jag är nog optimistisk att tro, att härom är man ganska ense utöver partilinjerna. Däremot befarar jag, att anpassningsproblemen därefter — alltså i en tid av begynnande varuöverflöd, sjunkande priser och minskad sysselsättning — komma att framkalla nya angrepp på friheten inom det ekonomiska livet. Man må förstå kraven på statens medverkan och ingripanden även i ett sådant läge, men man må icke ge sig någon defaitism i våld utan fortsätta kampen på alla de fronter, där friheten är i fara. Och må näringslivets män då komma ihåg att vaka även över sig själva. Endast med en sådan inställning kan man motstå de främmande fienderna.